

اخلاق اسلامی
و کاریست قاعده تسامح در ادله سنن
(پژوهشی انتقادی)

محمد تقی اسلامی

www.ketab.ir

اخلاق اسلامی و کاربست قاعده تسامح در ادله سنن

(پژوهشی انتقادی)

محمد تقی اسلامی

- ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- معاونت پژوهشی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- تهیه: مرکز اخلاق و تربیت
- ویراستار: علی اکبر علیزاده
- لیتوگرافی و چاپ: باقری
- چاپ اول: بهار ۱۳۹۰
- شمارگان: ۱۴۰۰ نسخه
- قیمت: ۲۶۰۰ تومان
- عنوان: ۱۷۷؛ مسلسل: ۳۱۱

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: قم، خیابان شهداء (صفائیه)، کوچه آمار، پلاک ۴۲
تلفن و دورنگار: ۷۸۳۲۸۳۳، پخش: قم ۷۸۳۲۸۳۴، تهران ۵-۳۰۳-۸۸۹۴
ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۸۵۸، کدپستی: ۱۶۴۴۹-۳۷۱۵۶

وب سایت: www.isca.ac.ir

پست الکترونیک: nashr@isca.ac.ir

اسلامی، محمد تقی، ۱۳۴۸ -

اخلاق اسلامی و کاربست قاعده تسامح در ادله سنن (پژوهشی انتقادی) / محمد تقی
اسلامی؛ تهیه مرکز اخلاق و تربیت - قم؛ دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت
پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۰.

۱۷۶ ص.

ISBN:978-600-195-032-2

۲۶۰۰۰ ریال.

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص [۱۵۷] - ۱۶۵، همچنین بصورت زیرنویس.

نمایه.

۱. قاعده تسامح در ادله سنن - نقد و تفسیر. ۲. فقه - قواعد - نقد و تفسیر. ۳. فقه
جعفری - نقد و تفسیر. ۴. اخلاق اسلامی. ۵. اصول فقه شیعه - قرن ۱۴. الف. دفتر تبلیغات
اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، مرکز اخلاق
و تربیت. ب. عنوان.

۲۹۷/۲۲۴

BP ۱۶۹/۵۲/۵ الف ۵

۱۳۹۰

فهرست

۹	سخنی با خواننده
۱۳	مقدمه

بخش اول: پیشینه‌شناسی و تقریر قاعده تسامح

۲۱	فصل اول: کلیات
۲۱	۱. پیشینه بحث
۲۳	۲. تعریف واژگان بحث
۲۳	الف) قاعده و انواع آن
۲۷	ب) مراد از تسامح
۲۸	ج) مراد از ادله
۳۱	د) مراد از سنن
۳۲	ه) مراد از اخلاق اسلامی
۳۶	فصل دوم: بازخوانی پرونده بحث
۳۶	۱. تعریف قاعده تسامح در ادله سنن
۳۹	۲. پیشینه تاریخی قاعده
۴۳	۳. جایگاه بحث از قاعده در منابع اسلامی

۴. ماهیت اصولی، فقہی یا کلامی قاعده ۴۷
۵. ادلّٰه جریان قاعده ۵۰
- دلیل اوّل: اجماع ۵۰
- دلیل دوم: حسن احتیاط ۵۱
- دلیل سوم: اخبار من بلغ ۵۴
- ارزیابی اخبار من بلغ ۵۶
- الف) سند روایات من بلغ ۵۶
- ب) دلالت روایات من بلغ ۶۰
- ج) تطبیق اخبار من بلغ بر قاعده تسامح ۶۳
۷. شروط جریان قاعده ۶۴
۸. گستره جریان قاعده ۶۶
- الف) امور داخل در دلیل سنت ۶۶
۱. روایات عامه ۶۶
۲. مطلق ظنون ۶۷
- ب) امور داخل در متعلّق سنت ۶۹
۱. وجوب و حرمت ۶۹
۲. مستحبات و مکروهات ۷۰
۳. فضایل، مناقب، قصص، حکایات و مرآت اهل بیت علیهم السلام ۷۱
۹. ادلّٰه مخالفان قاعده ۷۴
- دلیل اوّل ۷۵
- دلیل دوم ۷۶
- دلیل سوم ۷۸
- دلیل چهارم ۷۸

۱۰. پیشینه کاربرست قاعده در اخلاق ۸۱
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۸۹

بخش دوم: مسئله‌شناسی جریان قاعده

مقدمه ۹۹
فصل اول: مشکل جریان قاعده در غیر اخلاق ۱۰۲
۱. جریان قاعده تسامح در فقه ۱۰۳
۲. جریان قاعده در کلام و تفسیر ۱۰۴
۳. جریان قاعده در تاریخ اسلام ۱۰۷
۴. جریان قاعده در حدیث ۱۱۱
فصل دوم: مشکل جریان قاعده در اخلاق ۱۱۴
۱. سامان‌ناپذیری دانش اخلاق ۱۱۴
مقدمه اول: استقلال دانش اخلاق اسلامی ۱۱۵
الف) تفاوت‌های دانش اخلاق و فقه ۱۱۵
۱. تفاوت در تعریف ۱۱۸
۲. تفاوت در موضوع ۱۲۰
۳. تفاوت در غرض و غایت ۱۲۲
۴. تفاوت در فایده ۱۲۴
۵. تفاوت در عناوین مباحث و فهرست ابواب ۱۲۶
۶. مؤلفان و مؤسسان اخلاق و فقه ۱۲۶
۷. تفاوت در رتبه و جایگاه علمی ۱۲۶
۸. تفاوت در روش بحث ۱۲۸
ب) تفاوت اخلاق با آداب و سنت‌های راجع ۱۳۰

- مقدمهٔ دوم: ضرورت نظام‌مندی دانش اخلاق ۱۳۳
- مقدمهٔ سوم: نظام‌مندی اخلاق و مشکل کاربرست قاعدهٔ تسامح ۱۳۵
- نتیجه ۱۴۰
۲. مشکلات فرعی و جانبی ۱۴۲
- الف) بدعت‌گزاری و بهانه‌یابی در جعل احادیث ۱۴۲
- ب) خرافه‌گرایی توده‌های متدین و مذهبی ۱۴۵
- ج) افزایش جرئت بر گناه ۱۴۶
- د) سنت‌نمایی تعالیم اسلامی برای نو تحصیل‌کردگان ۱۴۷
- ه) بهانه‌یابی دشمنان و مخالفان در خرده‌گیری از مکتب و تبلیغات سوء ۱۴۸
- و) عقب‌ماندگی علمی و فرهنگی ۱۴۹
- تقد و بررسی ۱۵۰
۳. پیش‌انگاره‌های کاربرست قاعده ۱۵۰
- الف) یکسانی احکام اخلاقی با مستحبات و فضایل فقهی ۱۵۱
- ب) بی‌مشکلی کاربرست قاعدهٔ تسامح در اخلاق ۱۵۱
- ج) دشواری دست‌یابی به سنت و سیرهٔ قطعی معصومان علیهم‌السلام ۱۵۱
- تقد و بررسی ۱۵۲
- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۱۵۳

کتاب‌نامه ۱۵۷

نمایه ۱۶۷

اعلام ۱۶۷

اصطلاحات ۱۷۰

سخنی با خواننده

حوزه‌های علمیه که کانون تولید تفکر دینی و مرکز پژوهش‌های اسلامی است به برکت اتصال به منبع وحیانی قرآن و میراث عظیم روایی، دستمایه گرانسنگی برای پژوهش در اخلاق اسلامی دارد. با این حال وجود برخی پیش‌فرض‌های نادرست مانند یکسان‌انگاری احکام درست و نادرست اخلاقی با مستحبات و مکروهات فقهی، انگاره تسامح در ادله سنن و هم‌تبار پنداشتن سنن با ارزش‌های اخلاقی و دسته‌ای دیگر از ادله معرفتی و نیز علل تاریخی و اجتماعی، جملگی عدم اقبال اندیشمندان به دانش اخلاق و برخورد تحققی و در حاشیه با آن را موجب شده است تا جایی که در میان طیف قابل توجهی از دانش‌آموختگان حوزه و دانشگاه، واژه «اخلاق» هرگز به یک دانش رسمی با ساختار منسجم و مشتمل بر قواعد و اصول علمی و روش تحقیق تخصصی انصراف نیافته و حداکثر مشتمل بر مجموعه‌ای از اندرزها، دستورالعمل‌ها و توصیه‌ها تلقی می‌شود. «درس اخلاق» در جامعه علمی ما، بیش از آن که به جوانب علمی و پایه‌های نظری اخلاق ناظر باشد، در صدد تأمین بهره‌های عملی و تربیتی است و به معنای دقیق کلمه «منبر موعظه و ذکر» به‌شمار می‌رود که البته از کارکردهای ضروری ویژه خود برخوردار است، ولی جای خالی مواجهه علمی و تدریس و تحصیل رسمی این بخش حیاتی از معارف اسلامی را پر نمی‌کند.

بدین ترتیب برخلاف حوزه مطالعات فلسفه اخلاقی که ادبیات نضح گرفته و سر و سامانی روشمند یافته، عرصه تدوین معارف اخلاقی قرآن و اهل بیت علیهم السلام، عرصه‌ای بدون ساختار، روش و الگوی نظام‌مند علمی باقی مانده است. در این میان یکی از ریشه‌های مهم معرفتی این کم‌اقتبالی، انگاره «تسامح در ادله سنن» است. تلقی نادرست از این قاعده و موارد کاربرست آن، باعث شده که ورود به عرصه اخلاق کم‌مؤونه و بی‌نیاز از تخصص تلقی شود.

به نظر می‌رسد برخورد متعهدانه علمی با معارف اخلاقی بلند قرآن و اهل بیت علیهم السلام از این روش فاصله دارد.

اگر بخواهیم از هرج و مرج روش شناختی در مطالعات اخلاقی بیرهزیم و در مقام بازسازی فتنی علم اخلاقی قرار گیریم و از استحسانات ذوقی یا تفسیر به رأی در فهم معارف اخلاقی اسلام اجتناب ورزیم و نیز از تأثیرات نابجای اندیشه‌های غیر دینی و التقاط فکری در نظام اخلاق اسلامی جلوگیری کنیم، ضروری است:

۱. روش‌شناسی جامع علم اخلاق اسلامی تدوین گردد، به گونه‌ای که محصول علم اخلاق به اسلام منتسب باشد و برحسب اخلاق یونانی، هندی، مسیحی، نوافلاطونی، علمی، تجربی، اخباری یا سطحی‌نگر و التقاطی به آن الصاق نشود.

۲. قواعد و اصول فهم متن قرآن و حدیث برای استخراج آموزه‌های اخلاقی اسلام تدوین گردد.

۳. در بررسی نقلی، جامع‌نگری و توجه به خانواده آیات و احادیث رعایت شود و از هر نوع برخورد گزینشی پرهیز گردد و منبع مهم سیره و رفتار معصومان علیهم السلام در دریافت نهایی از آموزه‌های اخلاقی اسلام مدنظر باشد.

۴. روش بهره‌گیری از عقل به مثابه حجّت دینی و دایره کاربرد آن روش در اثبات مبانی اخلاق، تنقیح گزاره‌های اخلاقی، اجرای باید و نبایدهای عرصه‌های

کاربرد اخلاق، و... صورت‌بندی شود و نحوه تعامل دریافت‌های خرد اخلاقی و داده‌های وحیانی در تعیین حکم اخلاقی تعیین شود.

۵. ظرفیت‌های ویژه، کارکردهای اختصاصی و روش بهره‌گیری از عقل، نقل، شهود، عرف، سیره عقلا و سیره متشرعه در استخراج آموزه‌های اخلاقی اسلام به تفکیک معلوم و محدودیت‌های کاریست هر یک از آن‌ها آشکار شود.

۶. جایگاه روش تجربی در فهم گزاره اخلاقی اسلام و ظرفیت‌ها و محدودیت‌های آن در حوزه معرفت اخلاقی بازشناسی شده و کاریست این روش در مطالعات اخلاقی مورد توجه قرار گیرد.

۷. بخش آسیب‌شناسی هر رویکرد فعال باشد تا روش‌های نادرست و ناکارآمد شناسایی و وجه نارسایی آن‌ها گوشزد شود تا پژوهش‌های درون‌دینی در علم اخلاق از نظر حجیت و استناد معتبر باشد.

یکی از اقدامات مهم در سر و سامان بخشیدن به حوزه مطالعات اخلاقی تعیین تکلیف با انگاره تسامح در ادله سنن و کاریست آن در پژوهش‌های اخلاقی است که این اثر مدخلی برای این مهم به شمار می‌رود.

مرکز اخلاق و تربیت پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی به منظور حرکت در مسیر تدوین قواعد و اصول فهم روش‌مند آموزه‌های اخلاقی اسلام، کلان‌پروژه‌ای را تحت عنوان «الهیات اخلاق اسلامی؛ جستاری تحلیلی در منابع و روش‌شناسی» در دستور کار خود قرار داده است.

افزون بر دفتر پیش رو طرح‌های پژوهشی دیگری نیز ذیل این کلان‌پروژه پیش‌بینی شده که برخی به پایان رسیده و در شرف انتشار است و برخی در میانه راه و برخی در دستور کار آینده قرار دارد. این طرح‌های تحقیقاتی عبارت است از:

مناسبات فقه و اخلاق

استنباط حکم اخلاقی از رفتار معصوم و چالش‌های پیش‌رو
فهم متون دینی (قرآن و روایات) در موضوعات اخلاقی و مشکلات فرارو
جایگاه عقل در استخراج آموزه‌های اخلاقی اسلام
جایگاه تجربه، شهود و عرف در فهم آموزه‌های اخلاقی اسلام
امید است که این مسیر طولانی به قدرت و استحکام طی شود و دستاورد
علمی آن در اختیار محققان اخلاق اسلامی قرار گیرد.

ضروری می‌دانم از محقق ارجمند، حجت‌الاسلام والمسلمین محمدتقی
اسلامی که با کوشش در خور این اثر را پدید آوردند، تشکر کنم و نیز از ارزیابان
ارجمند این پژوهش، حجاج اسلام والمسلمین مسعود آذربایجانی، احمد دیلمی،
حسین دیبا، محمدتقی هادی زاده که هر یک در مراحل از کار با نکته‌سنجی‌های
خود به قوام و اعتبار این اثر افزوده‌اند، سپاس فراوان دارم.

همچنین از ریاست محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی جناب
حجت‌الاسلام والمسلمین آقای مبلغی و همه همکاران گرامی پژوهشگاه که زمینه
انتشار این اثر را فراهم آوردند، تشکر و قدردانی می‌کنم.

بدیهی است این پژوهش گام نخست در مسیری طولانی است که تنها از
رهگذر تعامل سازنده و نقد راهگشای ارباب معرفت، روبه‌اتقان و کمال می‌نهد و
هم از این روست که از پژوهشگران علوم اسلامی و دلدادگان تحالی‌اندیشه
اسلامی امید یاری و دستگیری داریم. بمتنه و کرمه

مهدی علیزاده

مدیر مرکز اخلاق و تربیت